

Православне вчення і богословські виклади як вершина навчальних студій у Київській академії в початковий період у контексті її статусу

Церква Христова завжди виконувала місію просвітлення усіх верств населення. Відомо про церковно-освітні заклади, що існували як при монастирях, так і при кожному храмі (Харлампович, 1898, с. 199–201). Хоч вони й не позначалися терміном «школа», який на окреслення православних освітніх закладів уживається в джерелах лише від середини XVI ст., однак належним чином здійснювали свою просвітницьку місію (Боянівська, 2001, с. 115–119). Усі сучасні освітні та наукові інституції в Україні та на Заході беруть свій початок прямо або опосередковано із давніх церковних навчальних закладів. Наприклад, Оксфордський, Болонський, Паризький та багато інших університетів Європи й Америки починали свою історію як школи, колегії чи академії з підготовки пастирів, де викладали винятково ченці або освічене духовенство. Чимало з-поміж них, подібно до Київської академії, діяли при монастирях, що мало велике виховне значення для майбутніх пастирів та всіх вихованців. Київська академія, заснована святителем Йовом Борецьким та реформована святителем Петром Могилою, була досить тривалий час єдиним вищим навчальним закладом на теренах східних і південних слов'янських країн (Епіфаній, 2015, с. 11, 12).

Митрополит Іларіон про значення чернечих осередків у царині освіти писав: «У всякому разі, вісім віків, X–XVII, монастирі в Україні були головними центрами, які ширили народну освіту, які були центрами нашої культури... Заслуга монастирів у творенні української духовної культури безконечно велика – це вони,

скромні українські монахи й монашки, Божі бджоли, створили нам усе те, що маємо найкращого в нашій духовній культурі і чим ми пишаємось й тепер» (Огієнко, 2002, с. 159). Неоціненним є також значення православних обителів у збереженні українського народу як окремої нації у часи наступу унії. Православні обителі були справжніми твердинями, які зберігали віру батьків від католиків та їхніх помічників-уніатів (Огієнко, 2005, с. 93). Професор Іван Власовський відзначав: «Коли ж для нас безсумнівним є факт позитивного значення Церкви й духовенства в боротьбі народу за свою свободу, в піднесені його культури, збереженні його національної душі, основним елементом чого було православ'я народу, то ми не можемо далі не визнати, що серед самого українського духовенства в XVII в. провідною його верствою було українське чернецтво, зокрема чернецтво вчене. Важко сказати, чи існувала якась ділянка народного життя, яка б не зазнала впливу монастирів, керованих вченими ченцями, поза, найперше, їхнім прямим релігійним призначенням» (Власовський, 1998, с. 398).

Хоч історію Київської академії вивчало багато дослідників у різні періоди її існування, це не означає, що всі питання її минулого розкрито й належно висвітлено. Варто враховувати і те, що впродовж багатьох століть кожний, хто писав історію чи то Києво-Могилянської, чи то Київської Духовної академії змушений був зважати на проімперську політику або Речі Посполитої, де після Берестейського собору (1596 р.) Православна Церква опинилася поза законом, або Московії, яка після 1686 р. не тільки нівелювала права та привілеї Київської митрополії, але й проводила планомірне знищення всього, що відмінне від «великоруського». У часи імперського поневолення не могло бути й мови про вільний виклад думок та фактичного матеріалу, особливо в тих питаннях, які розходилися з політичним курсом, а для звеличення особи правителя творилися ті чи ті міфи. У радянський же період заборонялося навіть згадувати про розвиток православного вчення, а тим більш про значення Церкви Христової для українського народу. Після отримання Україною незалежності поступово з'являються наукові праці, які незаангажовано осмислюють історію Київської академії та по-новому висвітлюють здавалось би цілком усталені проблеми.

Однак, на жаль, ще й сьогодні можна почути, за словами Валерія Шевчука, «цілком антинаукове твердження», нібито статус

академії наш навчальний заклад отримав за указом царя Петра I у 1701 р. (В. Шевчук, 2014, с. 4). Так само немає однозначності й у питанні про виклади православного вчення та про час запровадження богословських студій. Аналізуючи статус академії, Валерій Шевчук звертає увагу на те, що у 1989 р. «поважне наукове видання» «Наука і культура. Україна» подало статтю Мирослави Шевчук «У лабіринті історичних подій. Коли Київська колегія дістала статус академії» (Шевчук, 1989, с. 385), де було переконливо доведено, що в такому статусі вона утвердилася набагато раніше. Це зафіксовано в акті Острозької комісії 30 березня 1670 р., що його затвердив король Речі Посполитої Міхал Вишневецький, а також у відповідному пункті Гадяцького трактату 1658 р., також підтверженому королем та сеймом. Завершує свої спостереження авторка так: «...правда, в цьому статусі навчальний заклад жив лише після 1670 року, бо саме тоді в його стінах почало вивчатися богослів'я» (В. Шевчук, 2014, с. 4).

Як відомо, основними показниками рівня навчальних закладів були дисципліни, що в них викладалися. В основі навчання Київської школи лежала система «семи вільних наук», яка охоплювала тривіум (граматику, риторику й діалектику) та квадривіум (арифметику, геометрію, астрономію, музику). Ці предмети входили до обов'язкової програми шкіл-колегій підвищеного типу, а також університетів і академій. Наприклад, у Кембриджському університеті в перший період його існування вивчалися саме ці дисципліни, причому після опанування тривіуму студентів присвоювали ступінь бакалавра, а після опанування квадривіуму – магістра. Основний курс навчання в польських академіях Кракова, Вільна, Замостя і Познані також включав ці предмети. Зрозуміло, що Київська школа мала й певні відмінності, зумовлені освітніми традиціями та історичними умовами. Наприклад, вона не поділялася на факультети, не присвоювала своїм вихованцям учених ступенів, а перелік наук, які тут вивчали, у різні часи не був постійним. Всього в Академії було вісім класів – чотири граматичних та класи поетики, риторики, філософії й богослів'я. Наприкінці своєї розвідки Валерій Шевчук стверджує: «...Петро Могила підняв навчання до рівня вищого навчального закладу, який уже за його життя відповідав вимогам, які ставилися перед академією» (В. Шевчук, 2014, с. 5). Тож постає питання, коли все-таки Київ-

ська школа стала чи то колегією, чи то академією, і чи викладали тут православне вчення?

Знаний дослідник Могилянки Максим Яременко, який вивчає її буття у XVIII ст., аналізуючи указ царя Петра I 1701 р., акцентує увагу на тому, що йшлося про відповідь на прохання звільнити студентів від присуду міського магістрату після «наймасштабнішого в історії шкіл конфлікту» між студентами, дітьми козацької старшини та мешканцями Подолу. У петиції царю професори називали свій навчальний заклад не колегією, а власне академією. Тому, як підсумовує науковець, використання у царському указі слова «академія» стало «наслідком механічного перенесення цілих фраз із прохання могилянської корпорації та київського митрополита» (Яременко, 2014, с. 6). У цілому ж цей указ лише підтвердив те, що вже було в попередній московській грамоті, яку надав батько Петра I, цар Олексій Михайлович. Тож сьогодні варто відкинути твердження, нібито завдяки указові Петра I навчальний заклад отримав статус академії, бо це не відповідає ані джерелам, ані реаліям тогочасного життя Могилянки.

Зокрема, ще в 1694 р. ректор Київської школи ігумен Йоасаф Кроковський після відвідин Москви та спілкування з царем Олексієм Михайловичем отримав дві грамоти, що ними затверджувалися всі братські маєтності та визначалися права колегії в ділянці викладання в ній наук, а також було призначено «царське» утримання ректорові й учителям. Цією грамотою московський правитель визнавав і цілком природне для Київської школи викладання учення Православної Церкви, тобто, по суті, православного богослів'я, яке перед тим офіційно заборонялося у католицькій Речі Посполитій (Тітов, 1924, с. 105, 106). Як стверджує протоієрей Федір Тітов, ця грамота надавала такі самі права, що ними користувалися у цей час у Польщі та в інших країнах вищі навчальні заклади. Тому, хоч у грамоті від 11 січня 1694 р. Київську колегію не названо академією, але зрозуміло, що її саме так сприймали, а царська грамота вкотре підтверджувала цей статус, серед іншого й згадкою про викладання богословських наук (Тітов, 1924, с. 108, 109).

Показово, що ще до відомої грамоти 1701 р. Петро I, відправляючи у серпні 1700 р. до Київської колегії «для вільних наук» свого стольника Конона Зотова, називає її академією. Так само в проханні вчителів та учнів братської школи, поданому в трав-

ні 1701 р. Київському митрополитові Варлааму Ясинському, навчальний заклад послідовно названо академією. Митрополит Варлаам через одного з вихованців цієї школи, Рязанського митрополита Стефана Яворського, звернувся до царя, і відповіддю на його прохання власне й стала вереснева грамота 1701 р., адресована братському ігуменові й ректору Прокопію Колачинському з братією. Тут з невеликими доповненнями було повторено зміст уже згаданої царської грамоти від 11 січня 1694 р.

На думку протоієрея Федора Титова, особливістю цього документа у порівнянні з попереднім було те, що в ньому вперше Київську колегію названо саме академією (Тітов, 1924, с. 110, 111). Навряд чи можна з цим погодитись, адже ця грамота нічим не відрізнялася від попередньої, крім зміни назви навчального закладу та ще кількох деталей. Тобто, як можна надати те, чим уже давно користувалися. Так, як пише протоієрей Федір, у Київській колегії ще з 1689 р. викладали богослів'я, а це означало не тільки статус академії, але й повне завершення навчального циклу (Тітов, 1924, с. 113). Тож у цьому питанні варто погодитися із Максимом Яременком, що тут, окрім дозволу викладати філософію та богослів'я, жодні інші привілеї для вищого навчального закладу не згадуються, а різниця ховалася тільки в поняттях «колегія / академія» (Яременко, 2014, с. 6).

У цьому контексті постає логічне запитання, з якого часу в Києві було розпочато виклади православного вчення і загалом богослів'я? Можливо, тут варто розрізняти «зовнішній» статус навчального закладу та фактичний стан речей? Для цього треба коротко пригадати, які цілі й завдання ставилися перед Могилянкою при її утворенні засновником. Як відомо, історія Київської академії розпочинається 1615 р. зі створення Київської братської школи. Перший її ректор, священник Іван Борецький, був знавцем давніх мов і святоотцівської літератури і плідно потрудився над упорядкуванням та забезпеченням нового навчального закладу (Клос, 2015, с. 134–145). Значний внесок у його розвиток зробила заможна православна шляхтянка св. Єлизавета Гулевичівна, дружина київського підчашого й мозирського маршалка Стефана Лозки, яку не так давно Українська Православна Церква канонізувала. Вона подарувала Київській братській школі власну садибу на Подолі, а також кошти на утримання вчителів.

лів. У своєму фундуші, записаному до актів Київського земського суду 15 жовтня 1615 р., благодійниця застерігає, що володіти дарунком мають винятково православні (Аскоченский, 1856, с. 72). У цьому записі вказано й мотивацію такого вчинку: «Живучи постійно в давній святій, православної вірі східної Церкви й палаючи до неї побожною ревністю, а також для поширення слави Бога в Тройці Єдиного і з любові та прихильності до братів моїх – народу руського, для спасіння душі своєї, я з давніх часів задумала зробити добро для Церкви Божої» (Аскоченский, 1856, с. 72).

Читаючи в передмові до списку київських братчиків, датованого 4 січня 1616 р., про цілі та завдання новоутвореного братства, бачимо, що воно ставило за мету сприяти розповсюдженню християнських чеснот та навчанню дітей «народу християнського». Варто нагадати, що перед відкриттям братство отримало благословення Вселенського Константинопольського патріарха Тимофія та інших Святійших Патріархів – Александрійського, Антіохійського і Єрусалимського (Тітов, 1924, с. 45). Тож, спираючись на грамоти східних патріархів, братство стало важливим осередком захисту православної віри від католицьких і протестантських впливів просвітницькими методами – через школу й книгу (Тітов, 1924, с. 27). «Грецький напрямок» сприяв тісному спілкуванню та зміцненню традиційних зв'язків України зі Східною Православною Церквою (Тітов, 1924, с. 31).

Як відомо, братська школа мала надзвичайно велике значення для Київської митрополії, бо саме тут формувалася богословська, історична, філологічна й полемічна думка. В основі навчання лежали Священне Писання Старого та Нового Завітів, догматичне вчення та Передання Православної Церкви. Досить багато часу приділялося вивченню грецької мови, тому студії називали «греко-слов'янськими» чи «елліно-слов'янськими». Знання грецької відкривало перед вихованцями доступ до багатьох християнських джерел, тобто Священного Писання, творінь святих отців та вчителів Церкви, давало добре розуміння богословської термінології. Грецька мова вивчалася настільки досконало, що вихованці перекладали українською грецькі оригінали, виправляли богослужбові книги, користувалися церковно-історичними працями грецьких авторів у власних дослідженнях. Навіть гомілетичні

твори цього часу наповнені цитатами грецькою мовою, що відрізняє їх від проповідей наступних часів (Тітов, 1924, с. 31).

Так, ректор Київської братської школи і священник Воскресенської церкви на Подолі, майбутній святий Йов Борецький, займався перекладом, виправленням і тлумаченням богослужбових книг для видань Кисво-Печерської Лаври. Підтримував отець Йов і київських друкарів, ченців Тимофія Вербицького й Спиридона Соболя, а також брав участь у перекладі з грецької на слов'янську та редагуванні «Анфологіону», виданого Лаврською друкарнею у 1619 р. У творі «Про виховання дітей» (1609 р.), ймовірно, написаному Борецьким, наука ставиться понад усе, бо «з неї, як з джерела, все добре походить, і през ню чоловік чоловіком ся находить». Тому він проявляв велику турботу про школу та її учнів: постачав усе необхідне для навчання, утримував на свій кошт бідних та сиріт. Кияни шанували ректора, і за невтомну благодійницьку та освітню діяльність називали його «другим Іваном Милостивим» (Голованский, 1878, с. 352).

Ставлячи в основу всякої премудрості страх Божий, наставники шкільного братства зобов'язували учнів кожного недільного та святкового дня бути присутніми на вечірні, утрені, Божественній Літургії й знову на вечірні. Від цього обов'язку не звільняли нікого, незважаючи на жодну причину, крім важкої хвороби. Всіх вихованців Київської школи вирізняло благоговійне стояння в церкві, уважне сприймання молитов та повчань і наскільки можливо частіше прийняття Святих Христових Тайн (Аскоченский, 1856, с. 82). Оскільки богословом є лише той, хто молиться, тут ішлося не лише про суху теорію, а й про втілену в життя на спільному богослужінні практику.

Подібно до решти братських навчальних закладів, Київська школа поділялася на такі класи: руську школу, інфіму, граматику та синтаксиму (Тітов, 1924, с. 74). Хоч про викладання риторики, філософії та богослів'я тогочасні джерела не згадують, але, беручи до уваги вірші монаха Касіяна Саковича та опосередковані свідчення, можна впевнено припускати, що такі виклади практикувалися. Не варто забувати й того, що учителями школи були переважно вчені ченці Братського монастиря, які навіть у звичайних повчальних бесідах могли наставляти молодих людей у царині православного вчення. Підтвердженням цього слугують сло-

ва Єрусалимського патріарха Теофана, який на власні очі бачив у 1620 р. Київську братську школу, де, як він пише, «турботливо показувалися й подавалися вчителями всім бажаючим, особливо дітям “належні науки”, і зокрема, тверде сповідання віри та непопуришне вчення про догмати, встановлені сімома Вселенськими Соборами Східної Церкви...» (Тітов, 1924, с. 75).

Із записів вихованця Київської школи, майбутнього митрополита Сильвестра Косова, дізнаємося, що преосвященний Йов не полишав учительства й потому, як став митрополитом Київським: «Йов Борецький, як опікун братської школи, сам викладав у ній богословське вчення». Але головна його історична заслуга, на думку дослідників, полягала в тому, що він став охоронцем Києво-Братської школи, дбаючи про те, аби «школи в братстві київським... а не деінде ґрунтовані були» (Тітов, 1924, с. 72, 79).

Особлива увага у Київській школі, як і в решті братських навчальних закладів, приділялася вихованню учнів на засадах християнського благочестя. Цей виховний ідеал, зафіксований св. Єлизаветою у фондушному записі Київському братству, наголошував, що монастир та школа мають бути влаштовані «по закону і по чину церкви кафоличної східної, віри грецької – семи Вселенських Соборів та передання грецьких святих отців» (Тітов, 1924, с. 80). Щойно згаданий патріарх Теофан, зокрема, свідчить, що на власні очі бачив, як у Київській братській школі навчають «побожного життя» (Тітов, 1924, с. 80).

Для досягнення такого виховного ідеалу використовували різноманітні засоби, як-от: посилене викладання православних істин, обов'язкове відвідування богослужінь та дотримання вимог церковного уставу – сповіді, причастя, посту тощо. Неодноразово проводилися повчальні бесіди щодо шанування церковних святих, священних предметів, батьків та старших за віком, а також щодо добрих взаємин поміж собою (Тітов, 1924, с. 80). Перед початком уроку обов'язково читалася молитва, потім денний Апостол та Євангеліє (Аскоченский, 1856, с. 82).

Петро Могила, архимандрит з 1627 р. великого Печерського монастиря, як освічений пастир та ревний сповідник православного віровчення добре розумів роль освіти, з одного боку, в протидії католикам та уніатам, а з другого – у впорядкуванні церковного життя Православної Церкви. Адже «стара школа» вже не мо-

гла повною мірою справитися з тогочасними викликами. Тому від самих початків управління Печерським монастирем архимандрит був твердо переконаний у необхідності впорядкувати освітні процеси, зокрема заснувати такий навчальний заклад, що міг би конкурувати з західними університетами (Мицик, 2015). Для цього Петро Могила, отримавши благословення Патріарха Константинопольського, направив молодих людей для навчання на Захід, щоб вони, повернувшись на батьківщину, змогли організувати навчальний процес за західним зразком. Разом з тим, влітку 1631 р. архимандрит запросив до Києва освічених ченців зі Львова – Ісаю Трофимовича-Козловського та Сильвестра Косова.

Після реформи, проведеної Петром Могилою, Київська Лаврська колегія почала функціонувати за зразком латинських навчальних закладів. На той час це був найдосконаліший тип освіти. Утім, не йшлося про сліпе копіювання згаданих зразків, адже колегія була суто православним навчальним закладом, де дотримувалися вчення і традицій православ'я. Крім того, архимандрит Петро прекрасно володів кількома сучасними та давніми мовами: українською, церковнослов'янською, польською, латинською, грецькою. Усі ці мови вивчалися в колегії (Тітов, 1924, с. 92). Невдовзі, у 1632 р., Лаврська колегія Петра Могили об'єдналася із Київською братською школою. Як відомо, її першим ректором став Ісає Трофимович-Козловський, а префектом – ієромонах Сильвестр Косів. Варто підкреслити, що решта вчителів складалася із ченців братського Богоявленського монастиря, а ректор був традиційно і настоятелем цього монастиря (Ісаєвич, 2001).

Університетський рівень Київської колегії відзначали західні автори XVII–XVIII ст. Так, відомий французький інженер і картограф Гійом Левассер де Боплан, який перебував у Києві в 30-х рр. XVII ст., зазначав у своєму «Описі України», що в Києві на Подолі, при братській церкві, діє «університет або академія, яку вони називають “Братською церквою”» (Боплан, 1990, с. 28).

Важливо нагадати, як поставився уряд Речі Посполитої та король до розвитку православних навчальних осередків. З актів польської адміністрації видно, що уряд, діючи в інтересах Католицької Церкви, прагнув не допустити створення української латинськомовної школи вищого рівня. Так, 6 лютого 1632 р. Петро Могила, присутній у Кракові на коронації короля Владислава IV, отри-

мавши від нового правителя дозвіл залишатися архимандритом Києво-Печерського монастиря та блюстителем Микільської обителі, просив про привілей на перетворення Київської братської школи на академію. Однак добитися втілення цього задуму було нелегко через опір католиків та уніатів. Суперечка напевне ще довго тривала б на сеймі, якби Могила вирішив не гнатися за назвою, коли саму справу вже було втілено. Отож 14 березня 1633 р. він отримав привілей на заснування колегії (Аскоченский, 1856, с. 121), хоч і цей документ не хотіли скріпити печатками великий коронний канцлер, холмський біскуп Задзик, і коронний підканцлер Томаш Замайський.

Пізніше Владислав IV кілька разів забороняв викладати в Київській колегії та її філіях ті предмети, вивчення яких вважали за прерогативу вищих навчальних закладів, як і викладання латинською мовою. Зокрема, 29 жовтня 1634 р. він надіслав Петру Могилі повторне розпорядження з наказом «негайно скасувати друкарню латинську і латинські школи так, щоб їх не було ні в Києві, ні у Вінниці, ні в будь-якому іншому місці» (Ісаєвич, 2001). Однак Петро Могила, всупереч королівському наказу, заснував ще одну православну колегію – в Гощі, підпорядковану ректорові Київської колегії, яка тим самим уподібнювалася до польських академій, що також мали у своєму відданні локальні школи (Тітов, 1924, с. 95). 1635 року (18 березня) Владислав IV з політичних міркувань оголосив черговий універсал, за яким у Київській колегії дозволялося викладати дисципліни не вище діалектики і логіки. 1636 року сейм, під тиском козаків і православних шляхтичів, підтвердив цей універсал, повторивши заборону не виходити за початкові ступені філософського циклу – діалектику й логіку. Натомість викладання богослов'я, яке було необхідне для формального визнання школи академією, заборонялося (Маслов, 1959, с. 207).

Схоже, ці застереження, повторно підтверджені в Зборівському (18 серпня 1648 р.) та Білоцерківському (1651 р.) договорах, у конституції сейму (1650 р.) та в привілеї короля Міхала Вишневецького (10 жовтня 1670 р.), не впливали на київський навчальний заклад, який керувався іншими засадами свого буття. Можна стверджувати протилежне: виходячи з практичних міркувань захисту православ'я, тут викладали всі необхідні для академічного рівня науки, а серед них першими були філософія та богослів'я, яки-

ми опікувалися безпосередньо ректор та префект навчального закладу. Так, Петро Могила, благословляючи у 1636 р. Кременецьке православне братство на влаштування школи, підпорядковував її ректорові Київської академії. Так само діяли й наступники Могили, які здійснювали управління київським навчальним осередком.

Підпорядкувавши своїй владі Братський монастир, Петро Могила започаткував у братській школі, подібно як і в Краківській академії, повне коло наук, починаючи з нижчих класів і закінчуючи філософією та богослів'ям. Стали діяти також бібліотека й друкарня, яка за деякий час з'єдналася з Лаврською. Для підготовки учнів до навчання в колегії було засновано школу в Вінниці, яка тоді підпорядковувалася Лаврі. Вихованців нового навчального закладу ділили на два щаблі: вищий і нижчий. До вищого належали студенти богослів'я та філософії, яких називали *sodales Majoris Congregationis*, до нижчого – учні риторики та нижчих класів, або так звані *sodales Minoris Congregationis*. Також був збудований шкільний храм на честь святих братів Бориса і Гліба.

Єзуїти та інші католицькі чернечі ордени, що теж працювали в освітній сфері, спостерігаючи за зростанням Київської колегії, якому вони не могли зашкодити законними засобами, стали розповсюджувати про неї неправдиві чутки. Тут буцімто викладають молоді люди, що здобули освіту на Заході й повернулися звідти аріанами, кальвіністами й лютеранами, тож навчальний заклад не є православним. Викладання ж латиною це напозір підтверджувало. Ієромонах Сильвестр Косів, префект колегії, мудро й переконливо захистив її від облудних звинувачень, обґрунтувавши чистоту православного вчення у курсах професорів.

Двома вищими класами, як і в решті західних навчальних закладів того часу, були філософія та богослів'я. Утім, філософію викладали так, щоб вона не домінувала над Євангельським ученням, а в основі курсу, як і на Заході, лежало вчення Аристотеля, поділене на філософію розуму, або логіку й фізику, та філософію божественну (Аскоченский, 1856, с. 137). Натомість найвищою наукою вважали богослів'я. Як говорив один із послів на сеймі 1620 р.: «Якби ті, що вийшли від нас, не повстали на нас, то таких наук, таких училищ, такої кількості достойних вчених людей не було б у руського народу; навчання в наших храмах і далі покривав би пил нерадивості». Зважаючи на складну ситуацію у

питаннях віри, яка на той час вимагала постійного відстоювання чистоти православ'я, ґрунтовне вивчення богословських предметів було надзвичайно важливим. Повний курс богослів'я тривав чотири роки, а позаяк будь-яке питання наштовхувалося на вірування, що суперечили православній доктрині, виклади так чи так носили полемічний, або й апологетичний характер (Аскоченський, 1856, с. 139). Важливим було й те, що богослів'я завжди викладали наймудріші професори, а богословська система, що тут невдовзі сформувалася, свідчить про оригінальність мислення її укладачів, які випереджали західні зразки (Аскоченський, 1856, с. 140). У богословському класі викладали й гомілетику, підпорядковану усталеним риторичним прийомам й спрямовану на оволодіння досконалою проповіддю Слова Божого.

Як відомо, у 1658 р., за умовами Гадяцького договору, козацька старшина добилася від польського уряду де-юре того, що існувало де-факто: дозволу на відкриття в Україні двох академій – Київської та ще однієї. Хоч ця угода й не набула чинності, але вона підтверджує рівень Київської колегії, з якої вийшла ціла низка визначних православних архипастирів і пастирів, державних та громадських діячів, поетів, письменників, істориків тощо.

Після початкового оволодіння грамотою тут викладали граматику, діалектику і риторику: конспекти таких курсів збереглися, починаючи від 1620 р. Учитель мав викладати й «на письмі подавати», тобто укладати записи «з святого Євангелія, з книг апостольських, з усіх пророків, з творінь святих Отців, з творів філософів, поетів, істориків тощо» (Аскоченський, 1856, с. 85). «Хіба ж це не повний академічний курс? – запитує Віктор Аскоченський. – Адже тут і тлумачення Священного Писання, і патрології, і філософії, і поезії, і історії, і всього іншого. Але це ще не все: учні повинні були навчатися підрахунку пасхалій та місячного плину...». Підсумовуючи, він стверджує, що вище тієї освіти, яку давала братська школа, на той час не могло бути (Аскоченський, 1856, с. 85). Також і знаний дослідник історії Академії Микола Петров констатує, що в курсах філософії, зокрема фізики й метафізики, розглядалися й богословські питання: про походження душі, її безсмертя, про Бога й ангелів (Петров, 1895, с. 84–85), а Йосиф Кононович-Горбацький у курсі діалектики обговорював низку питань з позицій номіналізму. Однак філософські знання виклада-

лися в тісному зв'язку з богословськими. Можна припустити, що принаймні ще й наприкінці 1730-х чи в 1740-х роках богословські проблеми розглядалися з тих позицій, які були сформульовані в творах Петра Могили та його найближчого оточення, зокрема в «Православному сповіданні віри» і «Катехізисі». І це не випадково. Адже ці твори, ймовірно, теж не з'явилися одночасно, а пройшли апробацію на лекціях ректора навчального закладу Ісаї Трофимовича-Козловського, якого собор ієрархів удостоїв звання доктора богословських наук.

Цікаво згадати й те, що студент богослов'я Київської колегії Вікторин Євфанасій переклав з англійської на польську і присвятив Адамові Киселю трактат Генрі Монтегю, графа Манчестера «Роздуми про смерть і безсмертя» (опубл. 1648 р. без вказання місця друку) (Ісаєвич, 2001). У контексті сказаного постає логічне питання: якби в Київському навчальному закладі не викладали православне вчення, то чи могли б його вихованці стати авторами оригінальних богословських творів або ж перекладачами?

Зважаючи на особливості богословської системи, поширеної на Заході, професори Київської колегії змушені були створювати власні православні підручники, або ж керівництва для вивчення предметів, що тут викладалися. Напевне, такими можна вважати «Анфологію» (1636 р.) і «Зібрання короткої науки про артикули віри православно-кафолічної християнської» (1645 р.), які було складено передусім для потреб Києво-Братської колегії (Тітов, 1924, с. 144). У старі форми вкладалася цілком інша суть із врахуванням місцевої традиції та норми. Крім того, в колегії читали та пояснювали візантійських істориків, наприклад, Георгія Кедрина. У цілому ж грецька мова не була чужою для Києва. Сам засновник навчального закладу володів грецькою, тому й розумів її значення. Зокрема, в Києві утримували архимандрита великої константинопольської церкви Венедикта, а Єрусалимський патріарх Паїсій, відвідавши влітку 1649 р. Київську академію, на власні очі бачив учителів, «які правильно навчали благородних юнаків... частково і грецькій мові» (Тітов, 1924, с. 116). Знання грецької мови було потрібним на вищих щаблях навчання, особливо в курсі богослів'я, адже, як відомо, переважну більшість джерел Православної Церкви написано грецькою.

Досить швидко Києво-Могилянська академія настільки зміцніла в науковому та навчальному аспектах, що вже не потребувала зарубіжної допомоги. За її зразком київські вихованці самі почали відкривати нові навчальні заклади у Східній Європі. Коли ж на початку майбутні викладачі й навчалися по західних, католицьких та протестантських, університетах та академіях, то це не мало негативних наслідків для православної духовної школи. Ті, хто їхав на такі студії, вже були свідомими носіями віри, бо отримали початкову православну освіту та навіть певний практичний досвід. І навпаки, коли до Києва прибували ті, хто закінчував західні університети, то вони починали тут навчання з нижчих класів.

Гетьман Іван Виговський писав, що «монастир братський Київський в училищах своїх багато благочестивих Церкви нашої східної синів християнського руського православного народу навчив та виховав у вірі православної і від спокуси латинської західної навернув до ціломудрості й істини східної» (Тітов, 1924, с. 148). Справді, з другої половини XVII ст. вихованці Києво-Братської колегії вже посідали вищі ієрархічні пости митрополитів, архієпископів та єпископів, ставали архимандритами визначних монастирів. Тож, незважаючи на юридичний статус колегії, Київська школа завдяки старанням Петра Могили за рівнем викладання та за наповненням навчальних предметів була де-факто академією. Могила зумів надати їй виміру церковно-освітнього та духовного центру, який до того ж протистояв спробам Речі Посполитої із запровадження унії та колонізації. Під його іменем Київська академія увійшла в історію української богословської науки та духовної освіти, а також справила відчутний вплив на Московію впродовж XVII–XVIII ст. в особі кращих своїх представників. Завдяки Київській школі ми отримали не тільки низку високоінтелектуальних та вірних синів своєї землі, а й досвідчених архипастирів та пастирів, освічених гетьманів та отаманів, педагогів та вчителів, видавців та друкарів, архітекторів та художників, поетів і полемістів, які плідно працювали на благо Православної Церкви і свого народу.

Список посилань

- Аскоченский, В. (1856). *Киев с древнейшим его училищем академію* (Ч. 1). В университетской типографии.
- Боплан, Г. Л. (1990). *Опис України*. Проспер Меріме. *Українські козаки та їх останні гетьмани*. Богдан Хмельницький. Каменяр, 1990.
- Боянівська, М. (2001). Освіта і книгописання. В *Історія української культури: Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть* (В. А. Смолій, Ред.). Наукова думка. <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult223.htm>
- Власовський, І. (1998). *Нарис історії Української Православної Церкви* (Т. 2). Вид. УПЦ Київського Патріархату.
- Голованський, Е., іером. (1878). *Киево-Златоверхо-Михайловский перво-классный монастырь и его скит Феофанія. Монастырь сей современен св. равноапостольному князю Владимиру*. Тип. В. П. Давиденко, Михайловская улица, собств. дом.
- Епіфаній, митр. (2015). Alma mater освіти і науки Східної Європи. *Труди Київської Духовної Академії. Богословсько-історичний щорічник Київської православної богословської академії*, 15, 11–15.
- Ісаєвич, Я. (2001). Києво-Могилянський колегіум. В *Історія української культури: Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століття* (В. А. Смолій, Ред.). Наукова думка. <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult238.htm>
- Клос, В., прот. (2015). Святитель Іов Борецький як перший ректор Київської братської школи – Київської православної богословської академії (1615–1618; †1631). У *Православ'я в Україні* (с. 134–145). Київська православна богословська академія.
- Маслов, С. (1959). Культурно-національне відродження на Україні в кінці XVI ст. і першій половині XVII ст. *Матеріали до вивчення української літератури*, 1, 207–208.
- Мицик Ю., прот. (2015). *Св. Петро Могила*. Бібколектор.
- Огієнко, І. (2002). *Українське монашество* (М. Тимошик, Упоряд.). Наша культура і наука. (Оригінал опубліковано 2002 р.).
- Огієнко, І. (2005). *Свята Почаївська Лавра* (М. Тимошик, Упоряд.). Наша культура і наука.
- Петров, Н. (1895). Киевская академия во второй половине XVII века. *Труды Киевской духовной академии*, 8, 618–619.
- Тітов, Хв. (1924). *Стара вища освіта в Київській Україні XVI – поч. XIX в.* З друкарні Української Академії Наук.
- Харлампович, К. (1898). *Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в*

- них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви.* Типо-литограф. Императ. Ун-та.
- Шевчук, В. (2014). Кілька думок з приводу заснування Київської колегії. *Пам'ятки України: історія та культура, 197* (спецвипуск), 4–5.
- Шевчук, М. (1989). У лабіринті історичних подій. Коли Київська колегія дістала статус академії. В *Україна: Наука і культура* (Вип. 23, с. 384–389). Знання.
- Яременко, М. (2014). 1701 рік в історії Могиллянської Академії. *Пам'ятки України: історія та культура, 197* (спецвипуск), 6–9.

Archpriest Vitaliy Klos

Orthodox Teaching and Theological Lectures as the Pinnacle of Scientific Studies at Kyiv Academy in the Initial Period of its Existence (in the Context of its Status)

An attempt to understand the controversial issue regarding the teaching of Orthodox doctrine and theological science on the one hand, as well as the status of Kyiv-Mohyla Academy in the initial period of its existence is made in this article. The consideration of the authors regarding the granting of the status of the academy, which on the basis of many sources prove the falsity of the Moscow narratives that the Academy allegedly received such status only owing to the decree of the Russian Tsar Peter I, is highlighted. The importance of teaching Orthodox doctrine is shown, without which Kyiv-Mohyla Academy would have been no different from many Catholic and Union educational institutions.

The role of the first rector of the academy, priest Ivan Boretsky, or Saint Iov and Saint Peter Mohyla, who laid a solid foundation of Christian piety in its foundations, in the development of Orthodox science and education in Kyiv is highlighted.

Attention is focused on the fact that the main indicators of the level of educational institutions at that time were the sciences taught in

them and their scope, and only that educational institution could have been considered higher and have the status of either an academy or a university, where philosophy and theology were taught.

Attention is focused on the goals of the Kyiv brotherhood, which was supposed to promote the spread and inculcation of Christian virtues, a pious monastic life, and teaching the sciences to the children of the Christian people. The importance and obligation for all those who taught and studied prayers were characterized, because only in this way one could become a theologian.

Putting the fear of God at the beginning of all wisdom, the mentors of the school brotherhood obliged the students to attend the evening, matins, and Divine Liturgy every Sunday and holiday and, in accordance with the established duty cycle, to take an active part in reading and singing in the church.

No one was relieved from this duty, regardless of any reason, with the exception of serious illness. Reverent standing in the church, attentive perception of prayers and teachings and receiving The Holy Mysteries of Christ as often as possible distinguished all the students of Kyiv Academy, where the church was the best theological school.

Keywords: Kyiv Brethren Monastery, Kyiv Confraternity School, school, collegium, academy, theology, Orthodox teaching, status.

Протоієрей Клос Віталій Володимирович – доктор наук з богослів'я, професор, професор кафедри церковно-практичних дисциплін і проректор з наукової роботи Київської православної богословської академії, Україна.

Електронна адреса: vital108@ukr.net